

ENGEL PÁL

Magyarország a keresztény államok rendszerében¹

Magyarország az ezredik év körül, I. István uralkodásának idején lép a nyugati világba. Ezt megelőzően létezett ugyan egy a magyar nevet viselő nép, azonban nem rendelkezett állammal. Az új állam megalapítása a félpogány Géza fejedelemsre és fiára, a keresztény Istvánra várt. István 997-ben követte apját a fejedelmi trónon, három évvel később a magyarok királyává koronázták, uralkodása pedig 1038-ban bekövetkező halálával zárult. Hosszú, negyvenegy évig tartó országglása során megvetette egy új, keresztény királyság alapjait, amely egészen a középkor végéig, sőt még tovább is fennmaradt.

Az István uralma alatt élő magyarok nomád, méghozzá kifejezetten vad népességet alkottak. A 10. század első felében egész Európát rettegésben tartották. Elköverték a vérengzés és az erőszak összes létező fajtáját, s azt mondhatnánk, mindent felgyújtottak, ami éghető volt. Kénytelen vagyok hozzátenni, hogy mindeme dolgokat látható örömmel vitték végbe. Teljesen nyilvánvaló, hogy brutális viselkedésük semmiben sem különbözött azoktól a mongoloktól, akik Közép-Európában igen hasonló módon garázdálkodtak a 13. század során. Kész csoda tehát, hogyan volt képes István egy emberöltő alatt keresztény néppé formálni ezt a barbár hordát. Még akkor is csodálatosnak kell neveznünk ezt az átalakulást, ha tudjuk, hogy az új vallás felvétele csak külszíni változásokat hozott. Elgondolkoztató továbbá az is, hogyan fogadhatták be ezek a pogányok az egytől egyig idcgenből származó, számukra érthetetlen nyelvet beszélő papokat, akik ráadásul új, a pogány mentalitással mélyen összeegyeztethetetlen gondolatokat terjesztettek. Ezen csodás átalakulás folyamatában szerzett érdemeiért kanonizálták Istvánt negyvenöt évvel halála után.

Csodás volt vagy sem ez az átalakulás, azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy a rábeszélésen kívül István más, hatékonyabb eszközökkel is rendelkezett. A kanonizáció során keletkezett legendákat olvasván Istvánt mélyen hívő, jóakarató öregembernek hihetnénk. A szóban forgó írásművek egyike lejegyzí ugyanakkor, hogy István brigantik és rablók egész csoportjait köttette fel az utak mentén, mert azok megtámadták az országába látogatóként érkező idegeneket. A magyarok krónikái arról is beszámolnak, hogy István nem habozott megvakíttatni a trónjára aspiráló unokaöccsét, sőt fülébe forró ólmot öntetett, hogy ezzel az uralkodását teljességgel alkalmatlanná tegye. Nyilvánvaló, hogy az új vallást nem szívbéli jószággal, hanem vérrel és vassal kellett meggyökereztetni az országban.

Szent István művét jó fél évszázaddal később hetedik utódja, I. László fejezte be. Neki jutott az a feladat, hogy megszilárdítsa a királyság helyzetét az István halálát követő háborúk és lázadások lecsengése után. Le kellett számolnia a pogány hit maradványaival, s ami még fontosabb, helyre kellett állítania a magántulajdon tiszteletét, hiszen a megelőző kor megpróbáltatásai fölborították a dolgok természetes rendjét. László megingás nélkül végezte el ezen feladatokat. A neve alatt kihirdetett törvények igen kegyetlenek voltak, különösen szigorúan léptek fel a lopással szemben, amelyért az esetek nagy részében halálbüntetés járt. Viszonylag enyhébben (kézlevágással, szemkitolással, nyelvkitépéssel) büntették a kis értékű tolvajlást. Intézkedési nyilvánvalóan sikeresnek bizonyultak: halálakor az új intézmények és az új vallás jövője biztosítottak volt tekinthető. Ennek a fantasztikus teljesítménynek köszönhetően őt is kanonizálták, méghozzá 1192-ben.

¹ 1998. április 15-16-án Rómában az „Est e Ovest nella ristrutturazione europea del primo e del secondo millennio” című konferencián elhangzott előadás szövege.

Szent István és közvetlen utódai erőfeszítéseinek köszönhetően Magyarország tehát keresztény országgá vált. Két történelmi periódustól eltekintve azóta is a nyugati világ részét képezi. A 16-17. század során az ország jelentős része (a fővárossal együtt) az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került; míg a 20. század második felében az ország egésze a szovjet uralmat volt kénytelen elviselni.

A keresztény hitre való áttérés és a királyság megalapítása csak az első állomásai voltak annak a hosszú folyamatnak, amelynek során Magyarország fokozatosan beilleszkedett a nyugati kultúrába. Ez a folyamat, amelyet itt a modernizáció kifejezéssel fogunk jelölni, egészen a mai napig tart. Magyarország egész története leírható ezen folyamat előrehaladásaként. Modernizáción új gondolatok, új intézmények, új társadalomszervezési módszerek, és végül, de nem utolsósorban új technikai találmányok importját értjük. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban ezekre az egymástól igen különböző természetű jelenségekre összefoglalóan *újítás*ként (*novitas*, hogy egy középkorias kifejezést használjunk) fogok utalni.

Az átalakulás folyamatának tanulmányozása során megfigyelhetjük annak néhány általános jellemzőjét. Az ezredik év táján már többségében megtalálhatjuk mindazokat a vonásokat, amelyek a következő kort jellemzik. Szent István korának eseményei tehát modellként szolgálhatnak a középkori, sőt akár bizonyos újkori események megértéséhez is. Ily módon juthatunk el ahhoz az általánosításhoz, amelynek főbb vonalait az alábbiakban vázoljuk fel.

Először is nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy az újítások mindegyike a nyugati világból származott, tehát nyugat felől érkezett az országba. Ebből a szempontból kulcsfontosságú döntésként kell értékelnünk, hogy az első Árpád-háziak nem a görög, hanem a római katolikus rítust választották. A kezdetekben ennek a választásnak még nem volt olyan óriási jelentősége. Egészen a 13. század közepéig, sőt talán tovább is, Magyarországon különböző vallások és kultúrák együttélését tapasztalhatjuk, amelyek közül a római katolikus csak a leg-erősebb volt. Az Európában mindenütt megtalálható zsidó közösségek mellett számos görög kolostorról tudunk a magyar állam fennállásának első két évszázadából; mi több, bizonyos tájakon még muzulmán közösségek nyomait is felfedezhetjük. Ez utóbbiak békés és zavartalan életüket egészen a koldulórendek Magyarországra érkezéséig folytatták. Mindezek ellenére elmondható, hogy a nyugati kultúra befolyása a kezdetektől fogva szinte domináns volt, kizárólagosságra pedig a 13. század közepén tett szert. Ezen tény fontosságát nem lehet eléggé aláhúzni. Lengyelországhoz hasonlóan Magyarország is a nyugati kereszténység határterülete, *borderlandje* (a kifejezést Oscar Haleckitől kölcsönöztük) volt. Következésképpen más területektől eltérően itt sokkal tisztábban láthatjuk a katolikus és ortodox országok kultúrája közötti mély különbséget, amely a középkorban jóval jelentősebb volt, mint a későbbiekben.

Ez a különbség a 13. századtól fogva nyilvánvaló, mégpedig nem azért, mert ekkor válik véglegessé a szakítás az ortodoxia és a katolicizmus között, hanem mert új és nagyon fontos jelenségek egész sora ekkor érkezik meg Nyugatról Közép-Európába. Közép-Európa politikai, társadalmi és gazdasági élete ezekben az években gyökeres és végleges változásokon megy keresztül. A teljesség igénye nélkül sorolom fel ezek közül a legfontosabbakat: a rendi gyűlések, a városi autonómiák, a jobbágyi szabadságjogok, a mezőgazdaság technikai újításai, a koldulórendek feltűnése, ami egy új szellemiség megjelenésére utalt a kereszténységen belül. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék, hadd hívjam fel a figyelmet egy igen érdekes – és jól ismert – tényre: az itt említett új ideák és jelenségek kivétel nélkül megtorpannak a római katolikus egyház határainál. Ezeken a határokon túl egészen az újkor beköszöntéig nem találkozhatunk velük. Ebből a szempontból tehát igen éles ellentét áll fenn a középkori Magyarország és, mondjuk, a középkori Szerbia között, annak ellenére, hogy – s ezért neveztem érdekesnek ezt a jelenséget – ezen újdonságok és újítások túlnyomó részének semmi közvetlen vagy látható kapcsolata nem volt sem a katolikus hittel, sem a római egyházal.

Az átalakulás második jellegzetes vonásaként alá kell húznunk, hogy Magyarországon, Közép-Európa többi országához hasonlóan, minden újítás föntről, tehát az uralkodótól vagy

annak környezetétől származott. Elég, ha a lovagi életforma meghonosítására (beleértve a fegyverzetet illető újításokat is), a monasztikus és a koldulórendek letelepítésére, az előbb francia, majd német telepések behívására, a városok és egyetemek alapítására gondolunk; de ne felejtjük el azt sem, hogy a gótikus, majd az itáliai új stílus recepciójának következménye a művészeti ízlés teljes megújulása lett. Magyarországon a fentebb említett újítások mind-egyikéért a királyok, a királynék vagy más udvari emberek felelősek.

Ezen szabály alól mindössze egy kivétel ismeretes: a technikai újítások esetében kissé más volt a helyzet. Ez utóbbiak ugyanis más utakon is jöhettek: spontán módon, szinte észrevétlenül szűrődtek át a határokon. Így jött be például Magyarországra az aszimmetrikus cke, amely az ún. első mezőgazdasági forradalom legfontosabb technikai eszköze lett. Márpedig az első arra utaló nyomot, hogy Magyarországon ezt az ektípust használták, az ország legnyugatibb részén, a mai Burgenland területén találták egy ásatás során. Hasonlóképpen, a mezőgazdasági termelésnek az az új keletű típusa, amely már a következő korszak szabad parasztságát jellemzi, szintén Ausztria felől jutott be az országba; első említése (*laneus*, németül *Lehen*) pedig szintén Burgenlandban tűnik fel. Könnyen kimutatható, hogy mindezek az újítások nyugatról kiindulva terjednek el fokozatosan az egész országban, először persze a Dunáig terjedő területeken, később pedig a keleti részekeken is.

Harmadsorban pedig tudomásul kell vennünk a szóban forgó átalakulás egy olyan jellemzőjét, amely bár nagyon fontos, mégis kevesebbet beszélnekr róla, noha elmélyült vizsgálatot igényelne. Arról van szó, hogy az importált, főleg szellemi javak a lakosság nemtetszésébe, illetve gyakran tövőleges ellenállásába ütköztek. Ennél egyébként mi sem természetesebb. Az újítások jó része idegen nyelvet beszélőktől, lovagoktól, kereskedőktől, bevándorló parasztoktól eredt. Alá kell húznunk, hogy a nyugati kultúra terjesztésében kulcsfontossággal bírtak a városok, amelyeknek első lakosai Közép-Európában szinte kizárólagosan franciák vagy németek voltak. Kétségtelen, előfordult az is, hogy külföldről visszatérő magyarok hoztak magukkal bizonyos gondolatokat; Husz János tanai például a prágai egyetemre járó diákok közvetítésével kerültek Magyarországra. Persze ez nem jelent nagy különbséget: ami idegen, az idegen is marad, akár bevándorlók, akár magyarok hozzák be.

Most dolgozatunk kulcskérdéséhez érünk: minden újdonság meghonosítása szükségsszerűen azzal a következménnyel járt, hogy valami ősinék tekintett dolognak meg kellett változnia. Kihívás érte tehát a hagyományt, a szokást (*la coutume*), amely pedig a középkori ember számára a legfőbb jó letéteményese. Éles ellentétben az újításokkal, a szokás természetesen valami ősiire utalt, következésképpen nem lehetett sem rossz, sem ésszerűtlen. Nem szorulhatott javításra sem, hiszen a dolgok ősi állapotát, azaz a dolgok lehető legjobb állapotát jelentette. A középkori Magyarországon a szokást, mint *approbata consuetudo regni*, a királyság elfogadott szokásjogát emlegették. Mindez jelmondatául szolgált mindazoknak, akiknek célja a fennálló rend legitimálása, annak a lehetséges változásoktól történő megóvása volt. A szokásra való hivatkozás egészen az újkorig az új – ésszerű vagy ésszerűtlen – gondolatok ellen vívott küzdelem leghatékonyabb fegyvere volt. Minden változást, még a legszükségesebb reformokat is gyanakvással vagy éppen ellenségeséggel fogadtak. A rendi törvényhozás irataiban és más késő középkori dokumentumokban az „újítás” kifejezés nemritkán a „káros” jelző kíséretében szerepel. Ez utóbbi valójában nem több pleonazmusnál. Ezekben az időkben ugyanis az „újítás” szó már eleve pejoratív konnotációt hordozott, hiszen az általános meggyőződés szerint egy új gondolat csak káros és veszélyes lehetett.

A fentebb leírt szellemi beállítódás következménye az volt, hogy annak, aki bármiféle változtatás igényével lépett fel, az erőre kellett támaszkodnia. Rendelkeznie kellett azokkal az eszközökkel, amelyek lehetővé tették, hogy akaratát alattvalóira erőltesse. Gyakran beszélnek azokról a kegyetlen intézkedésekről, amelyek a királyság megalapításához elkerülhetetlenül szükségesek voltak. Az esetek többségében azonban nincsen szükség ennyi erőszakra: fennállása során ugyanis a királyi hatalom képes alattvalói ellenállásával szemben is meghozni a szükséges reformokat. Nem állítjuk, hogy a középkor folyamán minden reform üdvös kö-

vetkezményekkel járt volna; ez a maiakról sem mondható el. Azt azonban világosan kell látnunk, hogy a modernizáció csak a központi hatalom erőteljes szerepvállalásának köszönhetően volt lehetséges. Ezért játszik olyan fontos szerepet a politikatörténet Közép-Európában. Más országok történészei vélekedhetnek úgy, hogy náluk a haladás spontán módon zajlott, hogy különböző, a társadalom mélyrétegeiben meghúzódó gazdasági és társadalmi erők következménye, függetlenül az uralkodók szeszélyeitől. Mindez igaz lehet például Franciaországra, de semmiképpen sem állítható a mi régióinkról.

Ha egy uralkodó alattvalói akarata ellenére való döntéseket hoz, azt abszolútizmusnak nevezzük. Láttuk, hogy Közép-Európában a hatékony királyi hatalom léte a modernizáció *sine qua non* feltétele. Ugyanakkor minél inkább abszolút egy hatalom, annál nagyobb az esélye, hogy szembeállítja magát azzal az elvvel, amely szerint a királyságokat az alattvalók megkérdésével kell irányítani. Ez kétségtelenül paradoxon, de olyan paradoxon, amellyel a szóban forgó országok története tanulmányozásakor számos alkalommal találkozunk. Ez magyarázza például azt a tényt, hogy a parlamentarizmus az egyetlen modern gondolat, amely igazán népszerűvé vált erre felé, hiszen a rendek legfontosabb fegyverévé vált a királyi hatalom elleni harcukban.

Minden európai ország történetében találhatunk példát uralkodók és alattvalók közti, gyakran véres konfliktusokra. Jól tudjuk, hogy ezen konfliktusok központi fogalma a szabadság. Szabadságon pedig, akik rá hivatkoznak, elsősorban azt értik, hogy különféle kiváltságoknak változatlan formában kell fennmaradniuk. Ezzel magyarázható, hogy a rendek általában a szokásjogot és a hagyományt védelmzik az újító gondolatok ellenében. Ez a konzervativizmus azonban csak egyes régiókban ölt hangsúlyosan xenofób, idegengyűlölő jellegűt. Az idegenekkel szemben érzett ellenérzés a tradicionális társadalmak sajátja. A szóban forgó régiókban szinte spontán módon az idegenek számlájára íratik minden, ami modern. Ők azok, akik szokatlan gondolataikkal megrontják a régi jó erkölcsöket, a szakadék felé vezetve ezzel az országot.

Néhány az itt felsorolt gondolatok közül ismerősnek tűnhet, hiszen korunkban is felbukkanhat. Azt gondolhatnánk, hogy viszonylag új keletű gondolatokról van szó, holott ez a típusú gondolkodás az egészen régi múltban gyökerezik.

Fordította: Balázs Péter